

MUSTAFA SÂMÎ BEY

lu), Ankara 1999, s. 144; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 331; *Râmîz ve Âdâb-ı Zurfâ'sı: İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük* (haz. Sadık Erdem), Ankara 1994, s. 156; Mûstakimzâde, *Tuhfe*, s. 534; *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 247"; Cemâleddin, *Osmanlı Târih ve Müverrihleri: Âyine-i Zurefâ*, İstanbul 1314, s. 46-47; Fâtî, *Tezkire*, s. 181; *Osmanlı Müellifleri*, II, 232; Babinger (Üçok), s. 296; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 116; Mustafa Aslan, "Sâmî Divanında Müsîkî", *İlmî Araştırmalar*, sy. 6, İstanbul 1998, s. 35-62; Erhan Afyoncu, "Vekâyî'nüvis Arpaemini-zâde Mustafâ Sâmi'nin Hayatı Hakkında Yeni Bilgiler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, İstanbul 2000, s. 235-242; Bekir Kütükoğlu, "Vekâyînüvis", *İA*, XIII, 276.

FATMA SABİHA KUTLAR

MUSTAFA SÂMÎ EFENDİ

(ö. 1855)

Osmanlı sefiri ve sefâretnâme yazarı.

İstanbul'da doğdu. Kaynaklarda çocukluk ve ilk gençlik yılları hakkında bilgi yoktur. Memuriyete Defterdar Mektûbî Kalemi'nde başladı; ardından hamamlar kâtipliği, ihtisab kâtipliği, bazı vezirlerin divan kâtipliği görevlerinde bulundu. 1833 yılında hâcelik rütbesi verildi, kısa bir süre sonra Viyana sefâreti kâtipliğine tayin edildi. İstanbul'a dönüşünde Âmedî Kalemî hulefâlığına getirildi. 1838'de Paris sefiri Fethi Ahmed Paşa'nın maiyetine başsırkâtibi olarak gönderildi. 27 Nisan'da İstanbul'dan yola çıkan Sâmi Efendi Malta, Napoli, Roma, Floransa, Milano, Venedik, Trieste, Viyana, Prag, Berlin, Frankfurt, Brüksel ve Londra gibi Avrupa'nın belli başlı şehirlerine uğrayan bir güzergâh üzerinden 23 Eylül'de Paris'e ulaştı. Bu seyahate ve Paris'te bulunduğu yıllara ait intibalarını *Avrupa Risâlesi* adıyla kaleme aldığı sefâretnâmesinde anlatmıştır. 1839'da İstanbul'a dönüşünün ardından Posta ve Telgraf nâzırı oldu. *Avrupa Risâlesi*'nin yayımlanmasından sonra da Takvimhâne nâzirliğine getirildi (1840). *Takvîm-i Vekâyî*'de devrin önemli siyasî gelişmelerine dair bazı yazılar kaleme aldı. Takvimhâne nâzirliğinden Mayıs 1841'de azledilen Sâmi Efendi'nin azline sebep, Ahmed Lütfi Efendi'nin bildirdiğine göre kendi örf ve âdetlerimizi kötüleyip Avrupa'yı övmesi, bu yoldaki ölçsüz sözleri ve özellikle Mustafa Reşid Paşa'ya intisabı ile Tanzimat'ın ilânı ve uygulanması sırasında birtakım yanlış davranışları olmuştur. 1846'da Ziraat Meclisi âzası, kısa bir süre sonra da Viyana maslahatgüzârı ol-

du. Eylül 1846'da Berlin sefiri olarak görevlendirildi. Ağustos 1849'da üla sınıf-ı sânisî rütbesine yükseltilip Tahran sefirliğine tayin edildi. Haziran 1851'de tekrar azledilerek İstanbul'a döndü. Vefatında Haydarpaşa Kabristanı'na defnedildi.

Mustafa Sâmi Efendi'den bahseden kaynaklar onu güzel sözlü, kibar meclislerinde kabul gören, şiir ve inşâdan anlayan, fakat aynı zamanda hasis, biraz patavatsız olarak tanımlar. Kendisi *Avrupa Risâlesi*'nde dil bilmeyen bir bürokrat olduğunu, uzun yıllar Avrupa'da kalmasına rağmen bir yabancı dil öğrenemediğini, bunun da zamanının büyük bir kısmını hastalıklarla geçirmiş olmasından kaynaklandığını söyler. Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Sâmi Efendi'nin cüretli bir Avrupalılaşma taraftarlığı ile kendinden öncekilerden, hatta çağdaşlarından ayrıldığını, "dikkatlerinin satıhta dolaşmayıp az çok derine" indiğini ve bu yüzden ona "Avrupa'yı üzerinde düşünmek şartıyla görenlerin" başında yer vermek gerektiğini yazar. Mustafa Sâmi Efendi, Avrupa'yı belki de yabancı dil bilmemesinin ve kültürünün eksikliği sebebiyle kurumların, sosyal ilişkilerin, sanayi ve teknolojinin arka planını sorgulamadan, ancak yer yer Osmanlı toplumu ve içtimâî şartlarıyla kısmî mukayeselere başvurarak hayranlıkla anlatmış ve Avrupalı'nın mükemmelliğinden hararetle bahsetmiştir. Gerek bu tavrı, gerekse ülkede Batılılaşma doğrultusunda yürütülen yenilik hareketlerinin öncüsü olması dolayısıyla çevresinde bir mahfilin olduğu Mustafa Reşid Paşa'ya intisabı Sâmi Efendi'yi devrinde birtakım tenkitlerin hedefi yapmıştır.

Mustafa Sâmi Efendi'nin yayımlanmış tek eseri olan kırk sayfalık *Avrupa Risâlesi*, Paris'e yaptığı seyahatin ve sefâret başkâtipliğinde bulunduğu yılların Paris'i-nin izlenimlerini anlattığı bir eserdir. Özet halinde bir seyahat tutanağı mahiyetindeki birinci bölümde Paris'e ulaşmaya kadar uğradığı ülkelerin, gördüğü şehirlerin coğrafi özelliklerini, halkın yaşayışını, tarihî eserlerini, toprağından geçtiği devletlerin askerî gücünü, politik usullerini, nüfusunu, dinî özelliklerini, turistik yerlerini, sanat eserlerini, eğitim, kültür ve sağlık kurumlarını, ilim ve teknolojideki ilerlemeleri kısa temaslara anlatır. İkinci bölümde Paris'teki izlenimlerini dile getirir, genel ve sathî değerlendirmelerde bulunur. Eserin "Der Beyân-ı Ahvâl-i Umûmiyye-i Avrupa" kısmı yazarın asıl yorum ve mukayeseler yaptığı, kısmen de olsa sosyal, kültürel ve siyasî dikkatlere açıl-

maya çalıştığı bölümdür. *Avrupa Risâlesi*'ni devrin kültür ve düşünce hayatı açısından önemli yapan özelliklerinden biri de dönemin Türk aydınının zihnine taşıdığı birtakım yeni isim, terim ve kavramlardır. Eserin küçük hacmine rağmen devrinin kültür hayatına getirdiği bu kavram ve terimlerin dönemin düşünce hayatına olan katkılarını Sâmi Efendi'den bahseden kaynakların birçoğunda dikkat çekilmiştir. Tanpınar, devrine göre oldukça sade bir dille yazıldığı görülen eserin üslûbunda, cümle yapılarında Şinâsi'nin ve Nâmîk Kemal'in cümlelerinin ilk örneklerini bulur. M. Fatih Andi, daha önce iki defa basılan (1256, 1268) *Avrupa Risâlesi*'ni bir incelemeyle birlikte yeniden yayımlamıştır (bk. bibl.). Sâmi Efendi'nin bazı şiirleri de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fâtî, *Tezkire*, s. 186; Lütfî, *Târih*, IV, 112; V, 125-126; VI, 100, 124; VII, 8; VIII, 186; IX, 56; XII, 51-52; *Sicill-i Osmânî*, III, 7; *Osmanlı Müellifleri*, III, 190; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1646-1648; a.mlf., *Son Sadrazamlar*, I, 652; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 1976, s. 124-127; Hamid Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara 1968, s. 838; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kırıatlı), Ankara 1970, s. 133; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, ts. (Doğu-Batı Yayınları), s. 199; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992, s. 214-215; M. Fatih Andi, *Bir Osmanlı Bürokratinin Avrupa İzlenimleri: Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risâlesi*, İstanbul 1996; Bilge Ercilasun, "Mustafa Sami Efendi'nin Türk Yenileşme Tarihindeki Yeri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Ankara 1983), s. 71-80; Belkis Gürsoy, "Bir XIX. Asır Sefâretnamesi: Avrupa Risâlesi", *TY*, XV/93 (1995), s. 36-40.

M. FATİH ANDI

MUSTAFA SİDKİ

(ö. 1183/1769)

Osmanlı matematik ve astronomi âlimi, şair.

Cebeci Ocağı Başkethüdâsı Sâlih Efendi'nin oğludur. Kethüdâ Kalemî'nden yetişti ve bir süre Mısır'da kaldıktan sonra 1169 (1756) yılından itibaren sırasıyla kethüdâ kâtipliği, Tersane eminiği, Darphâne nâzirliği, başmuhasebecilik, Haremeyn muhasebeciliği, ordu kâtipliği ve vekâleten defter eminiği görevlerinde bulundu; Receb 1183'te (Kasım 1769) vefat etti ve Üsküdar'da defnedildi.

Mustafa Sıdkı'nın Osmanlı ilim tarihi açısından en önemli faaliyeti klasik matematik eserlerini istinsah, tashih ve tahrir

etmesidir. 1144-1159 (1731-1746) yılları arasında mutavassıttâ iki defa temize çekip (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mustafa Fâzıl, Riyâza, nr. 40 [22 eser], 41 [31 eser]) öğrencilerine okutması onun belirli ve sistematik bir maksat güttüğünü gösterir. Bu maksat bir yandan İslâm medeniyetine ait birikimi ortaya koymak, bir yandan da Lâle Devri'nde Yanyalı Esad Efendi'nin Osmanlı ilim zihniyetinin dayandığı kelâmî-riyâzî çizgiyi eleştirerek yerleştirmeye çalıştığı Aristocu tabiat anlayışına tepki göstermek şeklinde özetlenebilir. Günümüzde yapılan araştırmalar, Mustafa Sıdkı'nın islah ve tahrirlerinin matematik açısından önemli bir içeriğe sahip olduğunu göstermiştir (Ali İshak Abdüllatif, s. 215, 246-256). Onun İslâm geleneğine ait eserleri islah ve tahrir etme yanında Batı eserlerini de Türkçe'ye çevirmesi, Osmanlı matematiğinin eğitimdeki seviyesini ve bu eğitimle yetişen bir kişinin bilgi kapasitesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Mustafa Sıdkı'nın bu çift yönlü faaliyeti öğrencileri tarafından sürdürülmüş, Şekerzâde Feyzullah Sermed logaritma içeren ilk müstakil eseri Osmanlı matematiğine kazandırırken yine onun ve Mustafa Sıdkı'nın diğer öğrencilerinin elinde geleneksel Osmanlı cebir notasyon ve sembol sistemi en olgun düzeyine kavuşmuştur. Bu çift yönlü faaliyet tarzı, medrese ulemâsından İsmâil Gelenbevi ve Kuyucaklızâde Mehmed Âtîf Efendi tarafından takip edilmiştir. Mustafa Efendi ayrıca "Sıdkî" mahlasıyla birçok şiir yazmış ve Resam Ömer Efendi'den hat meşkederek başarılı bir hattat olmuştur.

Eserleri. 1. *İslâh ve tahrîru Kitâbi İstihrâcî'l-evtâr fi'd-dâ'ire bi-havâşşî'l-hattî'l-münhanî'l-vâkı' fihâ.* Bîrûnî'nin trigonometriye dair eserinin tahrir ve islahıdır (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mustafa Fâzıl, Riyâza, nr. 41.11, vr. 74^a-82^b). Bîrûnî'nin eserine ait nüshalarla karşılaştırıldığında Mustafa Sıdkı'nın yaptığı tahrir önemli farklar ihtiva ettiği görülür. 2. *İslâh ve tahrîru Kitâbi 'Ameli'd-dâ'ireti'l-mak-sûmeti bi-seb'ati aksâmin mütesâviye.* Archimedes'in Sâbit b. Kurre tarafından tercüme edilen bir geometri eserinin 1153'te (1740) yapılmış islah ve tahriridir (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mustafa Fâzıl, Riyâza, nr. 41/14, vr. 105^b-110^a). 3. *Risâle fi 'il-mî'l-cebr ve'l-mukâbele.* 1154 (1741) yılında bir mukaddime, üç bab ve bir hâtime halinde düzenlenen ve klasik cebir konularını içeren bir çalışmadır (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1347/8, vr. 56^b-60^a). 4. *Risâle fi'l-misâha.* Vezîriâzam Ah-

med Paşa'ya sunulan ve arazi ölçümüne dair olan eserde Mustafa Sıdkı'nın kendi icat ettiği kullanış kolay bir aletin tanıtımı yapılmaktadır (*Osmanlı Müellifleri*, III, 278). 5. *Devâir-i İctimâ ve İstikbâlin Resm ve İstî'mâli* (Süleymaniye Ktp., Selimiye, nr. 560/7, vr. 64a-72b). Philippe de la Hire'nin bulduğu içtimâ ve istikbal dairelerinin çizim ve kullanımı hakkında Nicolas Bion'un kaleme alarak 1702'de Paris'te yayımladığı *L'usage des astrolabes tant universels que particuliers. Accompagné d'un traité, qui en explique la construction* adlı kitabın Türkçe'ye tercümesidir. 6. *Rûsûm li-ba'zî'l-âlâtî'l-felekiyye.* Bazı astronomi aletlerinin geometrik çizimidir (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mustafa Fâzıl, Riyâza, nr. 40/2, vr. 40^b-41^b + 45^b-57^a + 59^a + 60^b-64^a). Klasik astronomi aletlerinin görüntülü tanıtımları açısından büyük önem taşımaktadır. 7. *Risâle fi'l-hey'e.* Yıldızların hareketleri üzerine kaleme alınmış bir risâledir (*Bibliotheca Lindesiana*, nr. 647). 8. *Dîvân-ı Sıdkî.* Türkçe şiirlerini içermektedir (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1103). 9. *Mecmû-i Hafîza.* Arapça, Farsça, Türkçe manzum ve mensur bir lugaz-muamma mecmuasıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râmiz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3873 (Sıdkî maddesi); Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 531; *Sicill-i Osmânî*, III, 225; *Osmanlı Müellifleri*, II, 285; III, 278; TYDK, III, 820-821; Ali İshak Abdüllatif, *'Âlimü'l-hendeseti'r-riyâziyye: İbnü'l-Heysem*, Amman 1993, s. 215, 246-256; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 302-306; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, II, 466-467; a.mlf. v.dğr., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, İstanbul 1999, I, 214-217; "Sıdkî Mustafa Efendi", *TDEA*, VIII, 2.

İHSAN FAZLIOĞLU

MUSTAFA es-SİBÂÎ

(مصطفى السباعي)

(1915-1964)

Suriye

İhvân-ı Müslimîn teşkilâtının kurucusu, âlim.

Suriye'nin Humus şehrinde doğdu. Tanınmış âlimlerin yetiştiği bir aileye mensuptur. Dedeleri gibi babası Hüsnî es-Sibâî de Humus'taki el-Camiu'l-kebîr'in hatibi olup Fransızlar'a karşı verilen istiklâl mücadelesinde önemli rol oynamış, çeşitli cemiyetlerin kuruluşuna ve faaliyetlerine katılmıştır. Mustafa es-Sibâî, Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra temel İslâmî bilgileri babasından aldı. İlköğrenimin ardın-

dan kaydolduğu şer'î liseden 1930'da mezun oldu. Babasıyla birlikte katıldığı ilim meclislerinde Humus müftüsü Tâhir el-Etâsî, Zâhid el-Etâsî, Muhammed el-Yâsîn, Abdüsselâm Talâlib, Enîs Talâlib gibi şahsiyetleri tanıdı ve onlardan ders aldı, genç yaşta babasının yerine hatiplik yaptı. Henüz on beş yaşındayken yabancı misyon okulları ile mücadele etmek için gizli bir cemiyet kurduğu söylenen Sibâî (Reissner, s. 122) 1931'de Fas'taki Fransız sömürge yönetimi aleyhine bildiriler yayımladığı, 1932'de bir cuma namazı hutbesinde Fransız manda yönetimini eleştirdiği için tutuklandı.

1933'te Ezher'de tahsil görmek üzere Kahire'ye gitti. Buradaki öğreniminin ardından Külliyyetü's-şeria'da hazırladığı *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşri'î'l-İslâmî* başlıklı teziyle doktor unvanını aldı (1949). Mısır'daki öğrenciliği sırasında siyasetle yakından ilgilendi. Kahire'de Hasan el-Bennâ ile tanışarak İhvân-ı Müslimîn'in faaliyetlerine iştirak etti. 1934'te İngiltere karşıtı gösterilere katıldığı için tutuklandı. 1940'ta Reşîd Ali Kılânî'nin İngiliz karşıtı Irak isyanını desteklemek üzere Mısır'da gizli bir cemiyet kurduğu suçlamasıyla Kahire'de İngilizler tarafından yine tutuklandı ve iki ay sonra Filistin'deki Sarfâd toplama kampına gönderildi. Burada dört ay kalan Sibâî serbest bırakılınca Humus'a dönerek Şebâb-ı Muhammed teşkilâtını yeniden örgütledi. Ancak bu defa Fransız manda yönetimi tarafından tutuklandı ve önce Beyrut'taki el-Miye ve Miye toplama kampında, ardından Râşeyyâ Kalesi'nde olmak üzere iki buçuk yıl hapiste kaldı. Bu sırada mâruz kaldığı işkenceler yüzünden sağlığı önemli ölçüde bozuldu. Hapisten çıktıktan sonra Humus'ta bir lisede İslâm dini ve Arapça öğretmeni olarak göreve başladı. 1945'te Şam'da el-Ma'hedü'l-Arabî'yi kurarak müdürlüğünü yaptı. Eğitim ve öğretim faaliyetleri yanında asıl önemli girişimini 1940'lı yılların ortalarında ger-

Mustafa
es-Sibâî